नागरिक शिक्षाको दृष्टिले विद्यालयमा समावेश गरिएका सामाजिक अध्ययन बिषयहरुको विश्लेषण

स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्षको

पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विशिष्टीकरण विषयको आंशिक

आवश्यकता पुरा गर्न तयार गरिएको

शोधप्रतिवेदन

शोधकर्ता

कृष्ण कुमार खतिवडा

परीक्षा रोल नं. : २८००४६/०६५

त्रि.वि.दर्ता नं. : ९ २ २ ८ ८ - ८ ८

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, केन्द्रीय विभाग

पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन शिक्षण विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०६९

नागरिक शिक्षाको दृष्टिले विद्यालयमा समावेश गरिएका सामाजिक अध्ययन बिषयहरुको विश्लेषण

प.म.६ ३५९

कृष्ण कुमार खतिवडा २०६९

नागरिक शिक्षाको दृष्टिले विद्यालयमा समावेश गरिएका सामाजिक अध्ययन बिषयहरुको विश्लेषण

स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्षको
पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विशिष्टीकरण विषयको आंशिक
आवश्यकता पुरा गर्न तयार गरिएको
शोधप्रतिवेदन

शोधकर्ता
कृष्ण कुमार खतिवडा
परीक्षा रोल नं. : २८००४६/०६५
त्रि.वि.दर्ता नं. : ९ २ २ ८ ८ - ८ ८

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, केन्द्रीय विभाग
पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन शिक्षण विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०६९

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग

पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग, कीर्तिपुर

सिफारिसपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर, काठमाण्डौ स्नातकोत्तर तह दोस्रो बर्ष पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विशिष्टीकरण विषयका छात्र कृष्ण कुमार खतिवडाले "नागरिक शिक्षाको दृष्टिले विद्यालयमा समावेश गरिएका सामाजिक अध्ययन बिषयहरुको विश्लेषण" शीर्षक सोध प्रतिवेदन लेखन कार्य मेरो निर्देशनमा पुरा गर्नु भएकाले आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०६९/४/५

....

उप प्रा. शिवराज बढू

(शोध निर्देशक)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग

पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग, कीर्तिपुर

स्वीकृति - पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर, काठमाण्डौ स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विशिष्टीकरण विषयका छात्र कृष्ण कुमार खतिवडाले “नागरिक शिक्षाको दृष्टिले विद्यालयमा समावेश गरिएका सामाजिक अध्ययन बिषयहरुको विश्लेषण” शीर्षकमा तयार गर्नुभएको शोधपत्र आवश्यक सफारिस साथ स्वीकृतिका लागि मूल्याङ्कन समितिमा पेश गर्नुभएकोले स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

दस्तखत

प्रा.स्वयम् प्रकाश ज.व.रा. ....
(विभागीय प्रमुख)

उप-प्रा शिवराज बढू ....
(शोध निर्देशक)

उप-प्रा. किरणराम रन्जितकार ....
(बाह्य परिवेक्षक)

मिति : २०६९/४/१२

कृतज्ञता ज्ञापन

"नागरिक शिक्षाको दृष्टिले विद्यालयमा समावेश गरिएका सामाजिक अध्ययन बिषयहरुको विश्लेषण" शीर्षकको शोधपत्र प्रस्तावनामा आफ्नो अमूल्य समय प्रदान गरि महत्वपूर्ण आवश्यक निर्देशन, सल्लाह, सुझाव एवम् शोधपत्र लेखन कार्यमा प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभागका आदरणीय गुरुवर्ग एवं शोध निर्देशक उप.प्रा. शिवराज बढू ज्यू प्रति हृदय देखिनै आभार प्रकट गर्दछु । शोधपत्र तयारीको क्रममा आवश्यक सल्लाह सुझाव दिई अनुसन्धान कार्यमा प्रोत्साहन गर्नुहुने प्राध्यापक गुरु स्वयम् प्रकाश ज.व.रा., उप.प्रा. यसोधरा पन्त, उप.प्रा. किरणराम रञ्जीतकार र विश्वबला थापा ज्यू प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

शोध अध्ययनका क्रममा अध्ययन क्षेत्रमा आवश्यक सूचना उलब्ध गराई सहयोग पुऱ्याउने उदयपुर जिल्ला, त्रियुगा नगरपालिका स्थित श्री अम्वेवर जनता उच्च माध्यमिक विद्यालय र श्री जनज्योति उच्च माध्यमिक विद्यालयका प्रधानाध्यापक, शिक्षक सथीहरु, विद्यार्थी, विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्षहरु, विद्यालय निरिक्षक, स्रोत व्यक्तिलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । वाल्यकाल देखि अध्ययन गर्न प्रेरणा प्रदान गरी मलाई अहिलेको अवस्थासम्म आइपुग्न सक्षम बनाउने पिता भवनाथ खतिवडा, माता दिलकुमारी खतिवडा, काका देवराज खतिवडा प्रति आभार प्रकट गर्दछु । त्यसैगरी यो शोध कार्य पुरा गर्न मद्दत गर्ने भाउजु गंगा घिमिरे (पौडेल) तथा मेरी जीवन सङ्गीनी सीतालाई पनि हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु । शोधपत्रलाई समयमै कम्प्युटर टाइप गरी सहयोग पुऱ्याउने सुमन सिंह, जुपिटर कम्प्युटर, कीर्तिपुरलाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

कृष्ण कुमार खतिवडा

शोधसार

"नागरिक शिक्षाको दृष्टिले विद्यालयमा समावेश गरिएको सामाजिक अध्ययन विषयहरुको विश्लेषण" शिर्षकमा गरिएको यस अध्ययनलाई नागरिक शिक्षा सम्बन्धमा समाजका अपेक्षाहरु, ती अपेक्षा पुरा गर्न नागरिक शिक्षाका विषयवस्तुहरु र विद्यालयमा सामाजिक अध्ययन शिक्षण गर्दा नागरिक शिक्षासँग सम्बन्धित कृयाकलापहरु पहिचान गर्ने उद्देश्यमा केन्द्रित गरिएको थियो । यो अध्ययनमा उदयपुर जिल्लाको त्रियुगा नगरपालिकामा अवस्थीत दुईवटा सामुदायिक माध्यमिक विद्यालयका विद्यार्थी, सामाजिक अध्ययन शिक्षण गर्ने शिक्षक, प्रधानाध्यापक, विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष, स्रोत व्यक्ति र विद्यालय निरिक्षकहरुलाई प्रतिक्रियादाताको रुपमा छनोट गरिएको थियो । सूचना सङ्कलनको लागि प्रश्नावली, अन्तवरवार्ता, लक्षित समुह छलफल र दस्तावेज अध्ययन गरिएको थियो ।

कुनै पनि समाजले बालबालिकाहरुबाट भविष्यमा असल नागरिकको भूमिका निर्वाह हुन सकोस भन्ने अपेक्षाका साथ उनीहरुलाई विद्यालयमा पढाएको हुन्छ । नागरिक शिक्षा सम्बन्धि समाजको अपेक्षा र मूल्यमान्यताको आधारमा विद्यालयमा शिक्षक र विद्यार्थीहरुको बीच अन्तरक्रिया हुने गर्दछ । उनीहरुले राष्ट्रिय र अन्तराष्ट्रिय रुपमा असल नागरिक वन्नका लागि ज्ञान, सीप र धारणा हाँसिल गर्दछन् । ती नै प्राप्त भएको ज्ञान, सीप र धारणा अनुरुप विद्यार्थीहरु परिवारका, समाजका, राष्ट्रका र अन्तराष्ट्रिय जीवनका कृयाकलापमा सहभागी हुन्छन् ।

नेपालको विद्यालय शिक्षामा विद्यार्थीलाई अनुशासित, नैतिकवान, चरित्रवान, सहिष्णु, कर्तव्यपरायण, उद्यमशील र आत्मनिर्भर बनाउने जस्ता कुरामा जोड दिने खालका शैक्षिक उद्देश्यहरु रहेको पाइन्छ । सामाजिक नियमहरुको पालन गरी समाजमा विद्यमान, विकृति, विभेद र अन्यायको अन्त्य गर्ने, शोसणरहित, समतामुलक र वैज्ञानिक सोच भएको समाज निर्माण गर्ने अपेक्षा रहेको पाइयो । त्यसैगरी विद्यालयलाई शान्ति क्षेत्र घोषणा गर्ने, विद्यालयभित्र राजनीतिक गतिविधि प्रवेश गर्न नदिने र शिक्षक र विद्यार्थीलाई आचारसंहिताको पालन गर्न लगाई असल नागरिकको भूमिका निर्वाह गर्ने वातावरण तयार गर्ने खालका नीतिहरु रहेको पाइयो । त्यसैगरी विद्यार्थीहरुमा नेतृत्वदायी सीपको विकास गराउनु र सर्वाङ्गीण विकास गर्नका लागि कक्षा क्रियाकलापहरु, शैक्षिक भ्रमण, वादविवाद, वक्तृत्वकला, नाटक र खेलकुद जस्ता अतिरिक्त कृयाकलापमा जोड दिएको पाइयो ।

सामाजिक अध्ययनमा नागरिक शिक्षासँग सम्बन्धित व्यक्तिगत अधिकार र कर्तव्य, प्रजातान्त्रिक व्यवस्था, नियमको परिपालन, शान्तिपूर्ण सुधारका प्रक्रियाहरु, प्रजातान्त्रिक व्यवस्था, वैज्ञानिक सचेतना, नेतृत्व क्षमता विकास, सामाजिक सहयोग र सम्मान, राष्ट्रिय एकताको प्रवर्द्धन गर्ने खालका थप विषयवस्तुका क्षेत्रहरु समावेश गरिनुपर्ने प्रतिकृया पाइयो ।

समाजमा बढ्दै गएको भौतिकवादी सोच र सुविधाभोगी प्रवृत्तिले गर्दा विद्यालयमा हाँसिल गरेको ज्ञान र सीप व्यवहारमा उतार्ने क्रम घट्दै गइरहेको छ । यस्तो अवस्थामा विद्यालयले विद्यार्थीहरुलाई मानव मूल्यमा आधारित व्यवहारिक शिक्षा दिनु अपरिहार्य हुँदै गएको छ । यसको लागि विद्यालय तहको सामाजिक अध्ययन बिषयको पाठ्यक्रममा मानव मूल्यमा आधारित शिक्षा समेट्नु पर्ने देखिन्छ । विद्यालय तह देखि नै समाजका जल्दाबल्दा र समसामयिक बिषयवस्तुहरु र मुद्धाहरुमा प्रवेश गरी छलफल गर्ने परिपाटीको विकास गर्न आवश्यक छ । कक्षामा पाठ्यपुस्तकमा दिइएका बिषयवस्तु पढ्ने र पढाउने कार्यमा सिमित हुने हो भने नागरिक परिपक्वता र नेतृत्व क्षमता विकास हुन सक्दैन । त्यसैले यस्ता गुणको विकास हुनको लागि पाठ्यपुस्तक भन्दा बाहिरका बिषयवस्तु पनि पढ्ने र पढाउने बानी बसाल्नुका साथै यस्ता कुरालाई व्यवहारमै उतार्नु आवश्यक हुन्छ ।

बिषय सूची

पृष्ठ सँख्या

अध्याय एक : परिचय **१-४**

१.१ पृष्ठभुमी १

१.२ समस्याको कथन २

१.३ अध्ययनको औचित्य ३

१.४ अध्ययनको उद्देश्य ३

१.५ अध्ययनको सिमाङ्कन ४

१.६ शब्दहरुको परिभाषा ४

अध्याय दुई : सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन **५-१०**

२.१ सैद्धान्तिक साहित्यको समिक्षा ५

२.२ अन्तराष्ट्रिय सन्दर्भका साहित्यको समिक्षा ६

२.३ नेपाली साहित्यको समिक्षा ८

२.४ अवधारणात्मक ढाँचा १०

अध्याय तीन : अनुसन्धान विधि **११-१४**

३.१ अनुसन्धान ढाँचा ११

३.२ नमुना छनोट ११

३.२.१ अध्ययन क्षेत्रको छनोट ११

३.२.२ विद्यालयको छनोट ११

३.२.३ प्रधानाध्यापकको छनोट ११

३.२.४ शिक्षकको छनोट ११

३.२.५ विधार्थीको छनोट १२

३.२.६ विद्यालय व्यवस्थापन समिति अध्यक्षको छनोट १२

३.२.७ विद्यालय निरिक्षकको श्रोत व्यक्ति छनोट १२

३.२.८ कक्षा छनोट १२

३.२.९ विषय छनोट १२

३.३ साधनको निर्माण १२
३.३.१ अन्तर्वाता प्रश्नावली १२
३.३.२ खुल्ला प्रश्नावली १३
३.३.३ छलफल निर्देशिका १३
३.४ सूचना सङकलनका प्रकृया १३
३.५ सूचना विश्लेषण प्रक्रिया १३
३.६ सूचनाहरको वैद्यता निर्धारण १४
३.७ नैतिकताको मापदण्ड १४
अध्याय चार : सूचनाको विश्लेषण र व्याख्या **१५-५२**
४.१ नागरिक शिक्षा सम्बन्धि समाजका अपेक्षा र प्राथमिकताहरु १५
४.१.१ नीतिगत अवस्था १५
४.१.२ नीतिगत रुपमा सुधार गर्नु पर्ने पक्षहरु २४
४.२ नागरिक शिक्षा सम्बन्धि सामाजिक अध्ययनका विषयवस्तुहरु २८
४.२.१ वर्तमान विषयवस्तुको अवस्था २९
४.२.२ विषयवस्तुमा सुधार गर्नु पर्ने पक्षहरु ३५
४.३ नागरिक शिक्षाा लागि विद्यालयमा प्राथमिकताहरु ३९
४.३.१ विद्यालयमा गरिएका क्रियाकलापहरु ३९
४.३.२ विद्यालय क्रियाकलापलाई सुधार गर्ने उपायहरु ४५
अध्याय पाँच : प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझावहरु **५३-५८**
५.१ प्राप्ति ५३
५.१.१ समाजका प्राथमिकता र अपेक्षासम्बन्धि प्राप्तिहरु ५३
५.१.२ विषयवस्तुको क्षेत्र सम्बन्धि प्राप्तिहरु ५४
५.१.३ विद्यालयमा गरिएका क्रियाकलापहरु सम्बन्धि प्राप्तिहरु ५५
५.२ निष्कर्ष ५६
५.३ सुझावहरु ५७

सन्दर्भ सूची